

11. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.1964.

12. Cyrkular Narodnogo komisariatu justycii' (№162/11 1921 roku) vsim gub'justam (po vidokremlennju cerkvy vid derzhavy) i gub zemviddilam // Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.514a.

13. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.514a.

14. Tam samo. – Spr.485.

Bezditko B. M., senior lecturer, Department of Law, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko (Ukraine, Poltava), law_pdpu@mail.ru

To the characteristics of the status of the subject of cult in administrative relations with the USSR in the implementation period of the state policy on the separation of church and state and school and church

The article deals with the constituent elements of the status of religious subjects in the USSR and describes their realization in the administrative activities of public authorities. But for characteristics of the questions we have chosen the time of implementation of the state policy on the separation of church and state and school and church.

Keywords: state machine, the separation of church and state, the separation of school and church, cult status of the subject, religious community, priests, user contract of religious property.

* * *

УДК 008.001+008(091)+069+069.4

Руденко С. Б.,
кандидат культурології, докторант, Київський
національний університет культури і мистецтв (Україна,
Київ), rudenkosb@ukr.net

**«ГІБРИДНА» ІСТОРІОСОФІЯ В МУЗЕЇ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ У КИЄВІ
(ДРУГА ПОЛОВИНИ 1990–Х)**

Мета дослідження – з'ясувати історіософські засади репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ в II пол. 1990–х рр. Метод. Скептичний емпіризм. Висновки. Історіософська концепція М. В. Ковалю намагалася гібридувати науку, політику й історичну пам'ять, що співпадало із містечком музею, накресленою в 1994 р. керівництвом України. Отже, незважаючи на дефальсифікацію та деміфологізацію минулого в Музеї ВВВ, відсутність прямого політичного контролю за змістом музейних репрезентацій та інтерпретацій, музей все одно зберіг статус політичного. Для того, щоб стати суспільно корисним, музею варто звернути увагу на історико-емпіричну сторону подій ДСВ: перейти від повчання минулим до навчання на досвіді минулого. Це є перспективним напрямом подальших наукових досліджень на практичній музейній діяльності.

Ключові слова: Музей Великої Вітчизняної війни у Києві, Музей історії Другої світової війни у Києві, ОМН, УПА, репрезентація та інтерпретація минулого в музеї, М. В. Коваль, гібридна історіософія, політичний музей, емпіричний музей, хронологія Другої світової війни.

Реєкспозиція, що тривала у Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (Музей ВВВ) у 1991–1994 рр., вперше базувалася на репрезентаціях та інтерпретаціях минулого, підготовлених не пропагандистськими інституціями, а науково-експертним середовищем. Найбільший внесок у розробку історико-теоретичних засад нової експозиції було зроблено М. В. Ковалем – провідним на той час українським дослідником Другої світової війни (ДСВ), що очолював відповідний відділ у Інституті історії НАН України та був науковим консультантом музею. Підсумковим результатом досліджень науковця були його історіософські погляди [7; 8], які складають науковий інтерес з огляду на те, як вони були реалізовані в музеї та наскільки вони відображають минуле з позиції «як воно було». Враховуючи те, що ідейне наповнення експозиції Музею ВВВ (тепер – Національний музей історії України у Другій світової війни – НМІУДСВ) все ще, за свідченнями

працівників закладу, зберігає основні елементи концепції М. В. Ковалю, а, отже, музейні репрезентації та інтерпретації в цілому продовжують зазнавати впливу ідей цього науковця, дослідження його історіософських поглядів є актуальним.

Про історіософську концепцію М. В. Ковалю мова йде у багатьох наукових публікаціях працівників музею, зокрема, Л. В. Легасової та Н. О. Шевченко [9], О. С. Артьомова (директора музею в 1994–2010 рр.) [1; 2; 12] (особливе місце посідає спільна стаття Ковалю та Артьомова, опублікована в 1994 р. [3]). Проте, у цих працях концепція Ковалю виступає як наріжний камінь репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ, а не піддається аналізу.

Дослідник О. Є. Лисенко [10] проаналізував погляди М. В. Ковалю з позиції сучасних досягнень української історіографії ДСВ, а також в контексті репрезентацій та інтерпретацій воєнного минулого в Україні у 1990–2000–х рр. (в тому числі, у зв'язку із діяльністю НМІУДСВ). На його думку, М. В. Коваль виступив у ролі одного із найперших науковців – руйнівників офіційного міфу ВВВ. Основними реперними точками концепції, що пропонувалася на заміну міфу, були: україноцентричність, десталінізація, антропологізація, фокус на широких верствах населення, деглорифікація та деромантизація ВВВ, розширення хронологічних меж: 1939–1945 рр. замість 1941–1945 рр., деканонізація поняття «Велика Вітчизняна війна» [10, с. 7].

О. Є. Лисенко, в цілому, не вважає погляди М. В. Ковалю застарілими. Науковець звертає увагу на те, що і на сьогодні суспільство, подекуди, не готове до деструкції звичних міфів про ВВВ, до того ж гіпертрофічно актуалізованих політикою. Що ж до ролі історіософії М. В. Ковалю в діяльності Музею ВВВ, то О. Є. Лисенко розглядає лише один аспект – зміну назви. Науковець приходить до висновку, що зміна назви у 1990–2000–х рр. збурила б громадську думку, при тому, що у науковому середовищі плюралізація понятійного апарату відбулася ще у 1990–х рр. Проте, лише назвою музейні репрезентації та інтерпретації минулого не обмежуються. Як бачимо, історіософська концепція М. В. Ковалю розглянута досить схематично, поза увагою залишилася аргументація автора.

Враховуючи наведене, метою дослідження є з'ясування історіософських засад репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ в II пол. 1990–х рр.

Історіософська концепція М. В. Ковалю в контексті репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ стосувалася наступних взаємопов'язаних проблем: співвідношення ролі українського народу в цілому та його окремих представників, визрівання українського державного суверенітету, поняття «Велика Вітчизняна війна», хронологічних рамок ДСВ з позиції україноцентризму. Розглянемо їх детальніше.

Умовно кажучи, основними військово-політичними представниками українського народу в часи ДСВ були радянські партизани й підпільники (220 тис. чоловік [8, с. 31]), колаборанти (220 тис. чоловік, з них 170 тис. допоміжної поліції [8, с. 28]), й самостійники, які, зрештою, опинилися під контролем ОУН (400 тис. чоловік [8, с. 50]). Більша частина українців-комбатантів належала до радянської армії (близько 6 млн. чоловік). Фактично, це були найбільш активні верстви українського суспільства, особливо це стосується формувань, що діяли

на окупованій території, й мали більш добровільний характер, порівняно із регулярною армією.

Теоретична проблема полягала у тому, що після здобуття Незалежності самостійники, які до цього засобами радянської пропаганди піддавалися дегуманізації та знеславленню, різко змінили свій статус, оскільки постульована ними ідея Української держави була досягнута і тепер розглядалася як найвища громадсько–політична цінність. М. В. Коваль намагався досліджувати українські самостійницькі військові організації часів ДСВ всебічно і комплексно. В результаті, з'ясувалося, що об'єднати радянське і націоналістичне бачення України, спираючись на історичні факти неможливо. Отже, вихід полягав у побудові не стільки історичної, скільки абстрактної конструкції, яка б гібридувала радянське і націоналістичне бачення подій. Для цього треба було ввести в історію ДСВ такого актора, який би не викликав негативного трактування. Таким актором став український народ, який був, ніби, незалежний від його представників.

Науковець розглядав українців як своєрідний колективний організм, який під час ДСВ зміг порівняти нацистську та комуністичну системи, й з двох лих обрав менше – радянську владу (при цьому підкреслювалося, що народ воював, насамперед, за свої домівки, а не радянський тоталітаризм). Українських націоналістів він потрактував як меншість українського народу, яка не погодилася із рішенням умовного «плебісциту» на користь радянського шляху розвитку, а їхні прагнення незалежності були «передчасними».

М. В. Коваль, виходив із того, що Незалежна Україна постала на місці УРСР, а остання, в свою чергу, була значним кроком вперед, порівняно із імперським періодом, коли «Україна» була лише «етнічно–географічним поняттям» [8, с. 53]. УРСР розглядалася ним як необхідна паліативна форма, в умовах якої українці «дозріли» до повноцінної державності. Так, ніби Україна мала неухильно пройти радянську стадію, і близько 70–ти років її існування – це закономірний історичний процес. Зазначимо, що учений не припустив, що саме активні дії радикальних самостійників протягом 1910–1950–х рр. могли змусити радянську владу йти на поступки в українському національному питанні.

На нашу думку, спроби М. В. Ковалю у цій абстрактній конструкції досягти благородних цілей і примирити українське суспільство заслуговують на моральне схвалення, проте, з наукової точки зору, деформують історичну дійсність¹. В даному випадку, М. В. Коваль виходить із історичистської методології, відповідно до якої історичний розвиток має певну ціль, до якої ведуть причинно–наслідкові зв'язки. Прихильність М. В. Ковалю до історизму не є випадковою, оскільки й історичний матеріалізм, й національні мастер–нарativi ґрунтуються саме на ньому. Проте, скептико–емпіричний підхід до трактування минулого показує, що закономірності історичного розвитку існують, більше, в історичній

¹ Як показує досвід, створення теоретичних конструкцій типу «прокрустового ложа» для історичних фактів, при їх переході у реальність робить суспільство вразливим для маніпуляцій й штучно підвищує рівень конфліктогенності у соціумі. Це можна спостерігати, зокрема, в українських реаліях в зв'язку із деструкцією радянського міфу ВВВ. Отже, благородна мета М. В. Ковалю – примирення, насправді, могла обернутися протилежними наслідками.

літературі, ніж в реальності. Минуле за своєю природою є невпорядкованим і «непередбачуваним», велику роль у ньому відіграє випадок.

Окремої уваги в рамках аналізу історіософських поглядів М. В. Ковалю заслуговує проблема суб'єктності в історії. Науковець безапеляційно заявляє, що саме великі маси людей були основною дійовою особою під час війни. Справді, основний тягар війни ліг на плечі широких верств населення, проте вони виступали не суб'єктами, а об'єктами цих подій. М. В. Коваль і сам підтверджує це, говорячи про військово–політичні прорахунки радянської влади, які призвели до значних людських жертв. Навряд чи це могло б статися, якби саме на низовому рівні вирішувався хід подій. Широка маса могли діяти у досить вузьких рамках, привнесених їм зверху, проявляти героїзм в бою та праці, але не більше.

В цілому, досвід минулого показує, що основним суб'єктом історії є невеликі агресивні, часто тоталітарні, групи, якою, скажімо, були більшовики. Ці групи нав'язують свою волю широким верствам населення, які виступають об'єктом їх впливу і, зрештою, об'єктом історичного процесу. Отже, не варто спрощувати історичну реальність вводячи абстрактне поняття українського народу, яке співзвучне із радянським тлумаченням монолітності радянського населення, яке «як один» піднялося на боротьбу із агресором. Проте, й нехтування об'єктом – «гвинтиками», як це було характерно для ранніх радянських репрезентацій та інтерпретацій ВВВ також формує хибне уявлення про минуле.

Виділивши окремо колаборантів, самостійників та прихильників радянського урядування (котрі, справді, переважали, з огляду на об'єктивні причини – радянська адміністрація усіма доступними засобами змогла в ході війни змобілізувати на свою сторону більшу кількість людей) в часи окупації дозволяє, зрештою, подолати багато маніпуляцій, наприклад, ототожнення колаборантів та самостійників, або ж тотальну прихильність населення до нацистів тощо. Головне, що таким чином кристалізується боротьба і ситуативна співпраця між трьома суверенітетами: радянським, нацистським та самостійницьким. Більшість же населення, власне, українського народу, залишалася нейтральними до цього військово–політичного протистояння, поклавши усі сили на те, щоб вижити в екстремальних умовах.

Тема українського суверенітету в рамках історіософської концепції М. В. Ковалю, знайшла своє вираження також у музейних репрезентаціях та інтерпретаціях виходу УРСР на міжнародну арену. Ідея полягала у тому, що внесок України у війну був настільки вагомим, що вона стала однією із країн–засновниць ООН. Ця теза була однією із основних в оновленій експозиції Музею ВВВ О. С. Артьомов з цього приводу зазначав, що набуття членства в ООН було надзвичайно важливим, оскільки формування Незалежності України розпочалося вже за тих часів [2].

Проекції з сучасності в минуле – анахронізми – характерні для української історіографії, особливо, коли мова йде про теми, актуалізовані політикою. Так, наприклад, існує точка зору, постульована відомими дослідниками про те, що Голодомор–геноцид 1932–1933 рр. був «випереджальним ударом» І. Сталіна по загрози відокремлення України [5, с. 184]. Те, що здавалося само собою зрозумілим після 1991 р. (відокремлення

України від СРСР на формальній підставі права вільного виходу республіки із складу федеративної держави), не виглядало так однозначно у 1930–х.

Участь УРСР у зачаткуванні ООН чисто формально, справді, обґрунтовувалася її внеском у перемогу над нацизмом. Проте, необхідно брати до уваги також те, що СРСР, насамперед, прагнув збільшити кількість голосів у цій міжнародній організації. На конференції в Думбартон–Оксі у серпні 1944 р. офіційний керівник радянської делегації А. А. Громико запропонував формулу, відповідно до якої до майбутньої організації мали увійти усі 16 радянських республік [11, с. 537].

Велика Британія й США не підтримали пропозиції СРСР, проте британці не відкинули самої ідеї, бо мали намір включити до членів організації свої колонії. Під час Ялтинської конференції у лютому 1945 р., ідучи на поступки, СРСР запропонував зробити членами організації лише три союзні республіки – Україну, Білорусь та Литву. Президент США Рузвельт відхилив зазначену пропозицію, а прем'єр Великої Британії Черчилль схвально поставився до радянського варіанту, маючи на меті включити до майбутньої міжнародної структури колоніальну Індію.

В результаті складних дипломатичних переговорів, під час яких США намагалися заблокувати наміри СРСР, до зачаткування ООН як окремі учасники все ж долучилися УРСР та БРСР – від Радянського Союзу [11], від Великої Британії–Індія (здобула незалежність у 1947 р.), від США–Філіппіни (здобули незалежність у 1946 р.). Як бачимо, Україна, на відміну від американських та британських залежних державний утворень (які мали різні обставини набуття самостійності), здобула незалежність лише у 1991 р., скоріше, внаслідок розпаду СРСР, а не її 46-річного квазіміжнародного статусу.

Досить неоднозначно сприйняли новий міжнародний статус УРСР українські націоналістичні організації в еміграції, виступивши із наріканнями і застереженнями щодо правомірності радянської делегації представляти Україну і, навіть, направили «паралельну делегацію» у Сан–Франциско, де відбувалася установча конференція ООН [11, с. 539–540].

Не усі історіософські погляди М. В. Ковалю були впроваджені в музейні репрезентації та інтерпретації. В першу чергу, це стосується поняття «Велика Вітчизняна війна» та періодизації історії України у ДСВ. Назва музею із закріпленою у ній періодизацією залишилася незмінною із 1974 по 2015 р. Водночас, структурний підрозділ в Інституті історії, який очолював М. В. Коваль вже у 1991 р. перейменовано з відділу «історії Великої Вітчизняної війни» на відділ «історії України періоду Другої світової війни» [4] (при цьому керівництву Інституту історії мало подолати певний тиск [10, с. 7])¹. У назвах своїх фундаментальних праць 1990–х рр. дослідник, зазвичай, поєднував обидва поняття [7; 8], або віддавав перевагу поняттю «Друга світова війна» [6]. Як бачимо, науковець

¹ Зазначимо, що в одній зі своїх статей О.С.Лисенко говорить про те, що до кінця 1990–х рр. відділ носив назву «Історії Великої Вітчизняної війни». Див. Лисенко, О. С. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні : основні тенденції та перспективи [Текст] / О. С. Лисенко // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С.166. Враховуючи те, що О.С.Лисенко є також автором довідки на сайті Інституту історії, схилиємося до версії перейменування відділу історії Великої Вітчизняної війни на відділ історії України періоду Другої світової війни у 1991 р.

не вважав за потрібне остаточно розривати із поняттям «Велика Вітчизняна війна». Розглянемо його аргументи, які багато в чому відображають суперечливі погляди в суспільстві 1990–х рр., пов'язані із цим поняттям, що, в принципі, зберегли свою актуальність і тепер².

При тлумаченні поняття «Велика Вітчизняна війна» М. В. Коваль звернув увагу на різні контексти його використання – науковий, історичний та громадсько–побутовий. В рамках наукового контексту необхідно було виявити, наскільки це поняття є адекватним для позначення подій історії України не лише 1941–1945 рр., а й більш раннього часу. Історичний контекст передбачав з'ясування конкретних історичних умов застосування цього поняття, зокрема, як явища радянської історіографії. З точки зору громадсько–побутового контексту треба було визначити наскільки це поняття описує колективні уявлення про минуле різних груп українського народу, а також наскільки воно адекватне актуальній політичній ситуації, а саме – здобуттю Україною державної Незалежності.

Аналізуючи науковий гносеологічний потенціал поняття «Велика Вітчизняна війна» М. В. Коваль зазначав, що із початком вторгнення Німеччини та деяких її союзників на територію СРСР 22 червня 1941 р., війна для українського народу (в значенні колективного організму із його історіософської концепції) набула справедливого, визвольного, вітчизняного характеру [8, с. 54]. Для того, щоб логіка інтерпретації не порушувалася, необхідно було чітко визначити поняття «ворога» та «Вітчизни». Ворогом, в даному випадку, виступали нацизм та фашизм як такі, що ставили під сумнів саме існування українського етносу.

В контексті Великої Вітчизняної війни поняття «Вітчизна» розпадалося на два рівні – республіканський та загальносоюзний. Оскільки відбиття ворожої агресії лягало на плечі усіх союзних республік, то, виходить, що радянські народи допомагали один одному захистити територію республік, що були окуповані. Іншими словами, вони вели, з одного боку, одну загальну вітчизняну війну, а з іншого, декілька вітчизняних воєн. При цьому Коваль, не акцентує увагу на загальносоюзній ідентичності, тим самим пов'язуючи поняття «Вітчизна», насамперед, із територією України. Таке трактування органічно впливає із радянського історичного наративу. Згідно з ним мова йшла, зокрема, про вітчизняну війну українського народу проти німецько–фашистських загарбників, у якій йому допомагали інші радянські народи, і, особливо, російський (возвеличення російського внеску у відформатованому Ковалем радянському наративі мова не йшла).

Очевидно, що самостійницькі збройні формування можна сюди долучити лише умовляючи, представивши їх не як злочинців–колаборантів, а як борців за Незалежну Україну, яка є найвищою цінністю українського народу, а, отже, їхня діяльність не може підлягати ні замовчуванню, ні різко негативному трактуванню. Те, що кінцеві цілі СРСР та самостійників не збігалися, в рамках такого тлумачення поняття «Велика Вітчизняна війна», мало залишитися за дужками.

² Однак, зараз поняття «Велика Вітчизняна Війна» багатьма розглядається як заборонене (хоча ніяких законодавчих підстав для цього не існує) й спостерігається нездоровий ажіотаж із його уникнення (простіше кажучи, від нього сахаються!), навіть тоді, коли воно відображає історіографічні реалії. Одним словом, «магічність» цього поняття нікуди не поділася.

Враховуючи велику кількість умовностей, винятків, недомовок, політизованість поняття «Велика Вітчизняна війна» (впроваджене Сталіним у 1944 р., до цього – Вітчизняна війна, також із його ініціативи [8, с. 19]) мала недостатній науковий ґносеологічний потенціал. Розуміючи це, М. В. Коваль вважав, що не варто фокусуватися лише на цьому понятті, особливо, у науковому обігу, тим більше, затверджувати його офіційно. На думку дослідника, якщо відкинути ідеологічні моменти, поняття «радянсько–німецька війна» могло б бути, принаймні, еквівалентним поняттю «Велика Вітчизняна війна» [6, с. 58].

Проте, через перманентну політичну актуалізацію, поняття «Велика Вітчизняна війна» не могло бути зовсім відкинуте. Тож, М. В. Коваль необхідно було знайти певні аргументи на його користь, залучивши до цього історичний та громадсько–побутовий контексти. Науковець мав на меті показати, що використання цього терміну є всього лише певною даниною традиції для позначення іноземних інтервенцій на територію Російської Імперії та СРСР, яка знайшла своє вираження у історіографії. М. В. Коваль наголошував, що ці поняття є лише одними із багатьох варіантів, які можна застосовувати паралельно, не вкладаючи у них ідеологічного сенсу [6, с. 58]. Тим же, хто на громадсько–побутовому рівні не хотів себе ототожнювати із Російською Імперією або СРСР, поняття «Велика Вітчизняна війна» не мало б нав'язуватися.

Здійснивши спробу зняти напругу навколо поняття «Велика Вітчизняна війна», намагаючись деполітизувати його, М. В. Коваль цілком слушно вказав на різні контексти вживання цього словосполучення. Дослідник наголошував на тому, що головним є не завдання за будь-яку ціну зберегти канонічну назву «Велика Вітчизняна війна», а те, що треба зберегти пам'ять про цю війну як визвольну, справедливую, народну [6, с. 59]. Проте, це побажання, як і методологічну заувагу – не перемішувати контексти поняття «Велика Вітчизняна війна» – не вдалося реалізувати у музейній практиці. Тому що, коли музей розглядається як осередок історичної пам'яті, в його репрезентаціях та інтерпретаціях не можуть одночасно поєднатися два її суперечливі варіанти. В той же час, як осередок історичного знання, музей міг би уникнути цієї конфронтації.

Проте, Музей ВВВ мав поєднувати обидві іпостасі – наукового осередку та меморіалу, храму пам'яті [2]. Науковій історії відводилося місце засобу деполітизації та деідеологізації, проте, не демеморіалізації, яка є передумовою перших двох. Зрозуміло, за таких обставин, та беручи до уваги бюрократичні нюанси, за музеєм залишилася назва, пов'язана із радянським нарративом. Це, в свою чергу, означало збереження впливу радянського варіанту історичної пам'яті на музейні репрезентації та інтерпретації минулого в цілому.

Втім, певні кроки на шляху до переосмислення поняття «Велика Вітчизняна війна» в музеї робилися. О. С. Артёмов в одному зі своїх інтерв'ю наспівав на його ревізію, зазначивши, що необхідно все називати своїми іменами: поки бої йшли на «нашій землі» війну варто іменувати Великою Вітчизняною, коли ж фронти перейшли «держкордон» і почали визволення Європи від фашизму війна набула характеру Другої світової [2].

За часів СРСР продовження «Вітчизняної війни» за межами СРСР пояснювалося не лише прагненням закінчити

війну у «лігві звіра», а й необхідністю обґрунтувати фактичний протекторат над східноєвропейськими державами, значення звільнення яких було рівносильне звільненню території Радянського Союзу. Оскільки означені політичні обставини для Незалежної України стали неактуальними, політичне за своєю сутністю поняття «Велика Вітчизняна війна» могло бути звужене. Разом з тим, багато в чому радянська традиція у дефініції цього поняття збереглася. Як бачимо, директор музею в інтерв'ю не вважав за доцільне акцентувати увагу на подіях 1939–1940 рр., Також О. С. Артёмов не уточнив зміст понять «наша земля» та «визволення» Східної Європи.

У назві Музею ВВВ були чітко зафіксовані хронологічні рамки – 1941–1945 рр. М. В. Коваль виступив із пропозицією переглянути періодизацію ДСВ в Україні, зважаючи на те, що тут вони мали чітко виражену специфіку. Особливий науковий інтерес представляють його міркування про початок ДСВ для України.

Коваль зазначав, що, враховуючи використання території України як плацдарму для воєнних дій СРСР проти Польщі та Румунії, залучення для цього її людських та воєнно–промислових ресурсів, участь у боях проти німецької армії галицьких українців у складі польського війська, подальшу конфронтацію СРСР із нацистською Німеччиною та її сателітами на новоствореному кордоні, зокрема, на українській території, що супроводжувалася активним переміщенням військ з обох боків, побудови Радянським Союзом фортифікаційних споруд та інші заходи із посилення обороноздатності на територіях, здобутих в рамках пакту Ріббентропа – Молотова, можна говорити про те, що у 1939 та 1940 роках Україна мала «пряму причетність» до Другої світової війни [8, с. 54].

Ці зауваження дослідника, фактично, ведуть до двох висновків: 1) вступ України та українців у ДСВ не треба прив'язувати виключно до 1941. Зазначимо, що сутичка із фашистськими країнами для України розпочалася ще раніше – у 1938–1939 рр., коли Карпатську Україну поглинула фашистська Угорщина (отже, і Вітчизняна Війна для України як етнотериторіального утворення розпочалася раніше); 2) в період з 1939 по 1941 р. СРСР, а разом з ним і Україна, виступав водночас як союзник і як противник фашистського блоку держав. Амбівалентні стосунки нацистської Німеччини та СРСР, нарешті, були очищені від радянського тлумачення подій II пол. 1930–х як тотальної і непримиренної боротьби між комунізмом і націонал–фашизмом, а, скоріше, як спроби цих держав максимально розширити сфери свого впливу. Таке, в цілому, об'єктивне бачення історичних процесів у Європі 1930–1940–х рр., звичайно, входило у суперечність із «пам'яттю про війну», яка зберігала сильні позиції у стратегіях репрезентації та інтерпретації минулого в Музеї ВВВ.

Музейна інтерпретація подій початку війни являла собою еkleктичне поєднання характерного для радянських часів пафосу¹ (який утруднює передачу

¹ Наприклад, звертає на себе увагу таке художньо–емоційне відображення подій початку війни, яке міститься у методичному посібнику для проведення екскурсій музейною експозицією: «... ми відчуваємо, уявляємо, як насувається сила ворога, закута в залізо і сталь, як закриває вона сонце, загрожуючи накрити всю землю. Символи цієї сили – зловісний прапор із чорною свастикою, Гітлер, що скликає своїх майстрів смерті і руйнування на війну за

і розуміння наукового дискурсу), нових наукових даних (репресії, штучний голод, співпраця СРСР та нацистської Німеччини) та залишків радянського нарративу¹, що, з рештою, відповідало накресленому політичним керівництвом України не менш еkleктичному призначенню Музею ВВВ – храму пам'яті (пам'ять завжди має суб'єктивний характер), що мав надавати об'єктивну інформацію про ДСВ. Зазначимо, що збереження деяких фрагментів радянського нарративу дозволяло музейним співробітникам зекономити інтелектуальні ресурси і час при підготовці оновлених текстів.

Для підкреслення україноцентричності репрезентацій в Музеї ВВВ увага відвідувачів зверталася на те, що замовчуваний радянською історіографією пакт Ріббентропа – Молотова мав для України позитивне значення. «Незважаючи на насильницькі методи»², ця подія «об'єктивно мала вирішальне значення в процесі формування соборної України» [12, с. 5]. Треба зауважити, що в результаті пакту не всі українські землі було об'єднано – як вже зазначалося перед тим Угорщиною було окуповане Закарпаття. Теза про «вирішальне значення» виглядає занадто сміливою, беручи до уваги, наприклад, возз'єднання УНР та ЗУНР у 1919 р., а також післявоєнні кордони, в системі яких, власне, й постала Незалежна Україна (які не тотожні кордонам УРСР після пакту).

В зв'язку із цим, необхідно зазначити, що один із блоків експозиції отримав назву «Повне визволення України від фашистських загарбників. Завершення процесу утворення соборної України» [12, с. 28]. Таким чином, дещо буквально в експозиції проводилася думка М. В. Ковалю про те, що участь українців у війні сприяла зростанню його національної самосвідомості й визріванню державницького потенціалу України [8, с. 55], а, отже, саме у воєнні роки сформувалася й державна територія (від пакту Ріббентропа–Молотова до набуття Україною членства в ООН і остаточним оформленням державного кордону в 1951 р.).

На можливі закиди у перебільшенні ролі подій ДСВ у становленні Української державності, Коваль відповідав, що ті, хто не згодний із його позицією зневажають «найтрагічніші та найгероїчніші сторінки української історії» [8, с. 55]. Зазначимо, що, апелювання до моралі не є надійним науковим аргументом. Постульована ж точка зору недостатньо підкріплена науковими доказами і є більшою мірою філософською. Зрозуміло, що СРСР не ставив собі за мету бути інкубатором для майбутніх незалежних держав, дбаючи про укомплектованість їхніх етнічних територій в рамках союзних держав.

Позитивне ставлення до пакту Ріббентропа – Молотова співзвучне із радянським нарративом відповідно до якого події 1939–1940-го рр. інтерпретувалися як адекватні дії армії СРСР, спрямовані на «визволення єдинокровних братів». Саме таке формулювання вміщено у методичному посібнику з проведення екскурсій 1997 р. [12, с. 5].

світове панування». Див.: Храм ратної слави: Методичний посібник проведення оглядової екскурсії по експозиції музею [Текст] / За заг. ред. О. С. Артьомова. – К., 1997. – С. 4.

¹ Подекуди у тексті фігурує поняття «радянський народ». Наголошується на тому, що саме народ здійснив індустріалізацію, колективізацію та культурну революцію, так, ніби, народ був суб'єктом, а не об'єктом цих процесів. Див. там само с. 5–6.

² Варто зазначити, що цим СРСР, фактично, сприяв розв'язанню Другої світової війни.

Необхідно враховувати, що у різні періоди історії, зокрема, й після ДСВ СРСР не надто переймався претензіями тих, чи інших етнічних груп на перебування в межах історичної Батьківщини, вільно змінюючи адміністративно територіальні кордони й переміщуючи різні етнічні спільноти на далекі відстані. Таким чином, теза про «об'єднання єдинокровних братів» має більший стосунок до пропаганди³, ніж реальних історичних обставин.

Висновки. Історіософська концепція М. В. Ковалю намагалася гібридизувати науку, політику й історичну пам'ять, що співпадало із місією музею, накресленою в 1994 р. керівництвом України. Мова йде саме про гібридизацію, а не органічне поєднання, оскільки аналітична історія, зростаючись із дидактичною або афірмативною переставе бути, власне, науковою. Про це, зокрема, йшлося у спільній програмній статті М. В. Ковалю та О. С. Артьомова [3], в якій чітко говорилося про те, що музей може бути корисний суспільству лише за умови дотримання принципів наукової об'єктивності, всебічності й комплексності, аполітичності. Отже, незважаючи на дефальсифікацію та деміфологізацію минулого в Музеї ВВВ, відсутність прямого політичного контролю за змістом музейних репрезентацій та інтерпретацій, музей все одно зберіг статус політичного. Таким само він залишатиметься і зараз, оскільки продовжує виконувати функції місця пам'яті та центру патріотичного виховання молоді. Це заважає, навіть, методологічному розвитку аналітичної історії в музеї, оскільки для виконання політичної функції історичистський підхід є найбільш оптимальним. Тривала прихильність до ідеї політично обумовлених репрезентацій та інтерпретацій минулого не означає, що це єдиний можливий шлях розвитку Музею ВВВ. Для того, щоб стати суспільно корисним, музею варто звернути увагу на історико-емпіричну сторону подій ДСВ: перейти від повчання минулим до навчання на досвіді минулого. Це є перспективним напрямом подальших наукових досліджень на практичній музейній діяльності.

Список використаних джерел

1. Артемов О. С. Правда – героїчна і трагічна [Текст] / О. С. Артемов, В. Жуковський, О. Шилін // Демократична Україна – 23 березня 1995 року. – С. 30–31.
2. Артемов О. С. Храм ратної слави. Цього року виповнилося 20 років Музеєві історії Великої Вітчизняної війни [Текст] / О. С. Артемов // Голос України. – 8 жовтня 1994 року. – №192 (942).
3. Артьомов О. С. Нова експозиція меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [Текст] / О. С. Артьомов, М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1994. – №6. – С. 150–154.
4. Відділ історії України періоду Другої світової війни [Електронний ресурс] / О. Є. Лисенко, Н. М. Руденко // Інститут історії України Національної академії наук України: Веб-сайт. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?index_str=v_iivar&org=inst.
5. Касьянов Г. В. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980–ті – поч. 2000–х) [Текст] / Г. В. Касьянов; Інститут історії України НАН України. – К., 2010. – 271 с.
6. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939–1945): Історіософські нотатки [Текст] / М. В. Коваль; С. В. Кульницький – гол. ред., О. І. Ганжа – від. секр., О. І. Гуржій та ін. – К., 1999. – 75 с.
7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) [Текст] / М. В. Коваль. – К., 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки: у 15 т. Т. 12).

³ Саме таким було офіційне пояснення територіальних претензій з боку Радянської держави.

8. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення [Текст] / М. В. Коваль; гол. ред. С. В. Кульчицький та ін.; Інститут історії НАН України. – К., 1994. – 58 с.

9. Легасова Л. В. Україна в Другій світовій війні у музейному просторі [Текст] / Л. В. Легасова, Н. О. Шевченко // Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI ст.: Історичні нариси: У 2–х кн. Кн.2. – К., 2011. – С.898–940.

10. Лисенко О. Є. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом) [Текст] / О. Є. Лисенко. – Український історичний журнал. – 2015. – №2. – С.4–21.

11. Нариси з історії дипломатії в Україні [Текст] / О. І. Галенко, С. Є. Каминський, М. В. Кірсенко та ін.; під ред. В. А. Смоля. – К., 2001. – 733 с.

12. Храм ратної слави: Методичний посібник проведення оглядової екскурсії по експозиції музею [Текст] / За заг. ред. О. С. Артьомова; Ред.: Л. В. Легасова, В. О. Жуковський, В. Д. Ольшанський; Матеріали підготували: Л. В. Легасова, Г. Л. Голубенко, І. П. Васильєва та ін. – К., 1997. – 40 с.

References

1. Artemov O. S. Pravda – heroichna i trahichna [Tekst] / O. S. Artemov, V. Zhukovskiy, O. Shylin // Demokratychna Ukraina – 23 bereznia 1995 roku. – S.30–31.

2. Artemov O. S. Khram ratnoi slavy. Tsoho roku vypovnylosia 20 rokiv Muzeievi istorii Velykoi Vitchyznianoï viiny [Tekst] / O. S. Artemov // Holos Ukrainy. – 8 zhovtnia 1994 roku. – №192 (942).

3. Artomov O. S. Nova ekspozytsiia memorialnoho kompleksu «Ukrainskyi derzhavnyi muzei istorii Velykoi Vitchyznianoï viiny 1941–1945 rr.» [Tekst] / O. S. Artomov, M. V. Koval // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1994. – №6. – S.150–154.

4. Viddil istorii Ukrainy periodu Druhoi svitovoi viiny [Elektronnyi resurs] / O. Ye. Lysenko, N. M. Rudenko // Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: Veb-sait. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?index_str=v_iivar&org=inst.

5. Kasianov H. V. Danse macabre: holod 1932–1933 rokiv u politytsi, masovii svidomosti ta istoriohrafii (1980–ti – poch. 2000–kh) [Tekst] / H. V. Kasianov; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – K., 2010. – 271 s.

6. Koval M. V. Druha svitova viina i Ukraina (1939–1945): Istoriosofski notatky [Tekst] / M. V. Koval; S. V. Kulchitskyi – hol. red., O. I. Hanzha – vid. sekr., O. I. Hurzhii ta in. – K., 1999. – 75 s.

7. Koval M. V. Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianoï viinakh (1939–1945 rr.) [Tekst] / M. V. Koval. – K., 1999. – 336 s. – (Ukraina kriz vky: u 15 t. T.12).

8. Koval M. V. Ukraina u Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianoï viinakh (1939–1945 rr.): Sproba suchasnoho kontseptualnoho bachennia [Tekst] / M. V. Koval; hol. red. S. V. Kulchitskyi ta in.; Instytut istorii NAN Ukrainy – K., 1994. – 58 s.

9. Lehasova L. V. Ukraina v Druhii svitovii viini u muzeinomu prostori [Tekst] / L. V. Lehasova, N. O. Shevchenko // Ukraina v Druhii svitovii viini: Pohliad z XXI st.: Istorychni narysy: U 2–kh kn. Kн.2. – K., 2011. – S.898–940.

10. Lysenko O. Ye. Podolannia «mifu viiny», або від якої спадshchyny my vidmovliaemosia: naukovyi dyskurs, polityka pamiaty ta suchasni vyklyky (z pryvodu 70–richchia peremohy nad natsyzmom i fashyzmom) [Tekst] / O. Ye. Lysenko. – Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2015. – №2. – С.4–21.

11. Narysy z istorii dyplomatii v Ukraini [Tekst] / O. I. Halenko, Ye. Ye. Kaminskyi, M. V. Kirsenko ta in.; pid red. V. A. Smolia. – K., 2001. – 733 s.

12. Khram ratnoi slavy: Metodychni posibnyk provedennia ohliadovoi ekskursii po ekspozytsii muzeiu [Tekst] / Za zah. red. O. S. Artomova; Red.: L. V. Lehasova, V. O. Zhukovskiy, V. D. Olshanskyi; Materialy pidhotuvaly: L. V. Lehasova, H. L. Holubenko, I. P. Vasyliieva ta in. – K., 1997. – 40 s.

Rudenko S. B., PhD in Culturology (Cultural Anthropology), doctor's degree applicant, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), rudenkosb@ukr.net

Hybrid philosophy of history in Museum of Great Patriotic war in Kiev (second part of 1990s)

The aim of this research is to show philosophy of history, that layed on foundations of representations and interpretations of the past in Museum of Great Patriotic war in Kiev in the second part of 1990s. Method. Skeptical empiricism. Conception of

M. V. Koval tried to hybridize science, politics and historical memory for reconciliation of Ukrainian society. Despite of some defalsification and demythologization of representations and interpretations in Museum of Great Patriotic war, absence of direct political control on museum in 1990s, it still were political for his essence. For society gain, museum can be more empiric. It will be better move from edification by history or learning of history to learn experience of the past, learn from the past.

Keywords: Museum of Great Patriotic War in Kiev, Museum of WWII in Kiev, Ukrainian Insurgent Army, Organization of Ukrainian Nationalists, Soviet propaganda, representations and interpretations of the past in museum, Koval, hybrid philosophy of history, political museum, empiric museum.

* * *

УДК 930.2

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української
академії наук, завідувачий відділу історичних студій
Науково–дослідного інституту українознавства МОН
України (Україна, Київ), Hal-Nyzhnyk@ukr.net

ОКУПАЦІЯ ТА АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У 2014 Р. ЯК АКТ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРЕБІГ ВТОРГНЕННЯ І СВІДЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

Вісвітлюється початковий акт агресії Росії проти України, зокрема перебіг вторгнення збройних сил Російської Федерації до Кримського півострова, реакція на факт його окупації та анексії Кремлем вищого військово–політичного керівництва України у Києві. Аналізується і доводиться факт воєнного вторгнення і розв'язання неоголошеної війни Росії проти України та порушення з боку офіційної Москви міждержавних договорів і міжнародного права.

Ключові слова: російсько–українська війна, окупація Криму, російська агресія.

З перемогою Революції Гідності, як свого часу з острахом гіпотетично й припускали кремлівські політичні стратеги, усі багаторічні зусилля Росії до гібридно–повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу–сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі. Проте доконаний факт того, що Україна стала на шлях виходу з навколомосковської цивілізаційної орбіти, президент РФ В. Путін, як і російський державно–політичний істеблшмент, не лише відмовлявся визнати, а й не здатен був (через власний світоглядний ступор) усвідомити як нову геополітичну дійсність. Він сприйняв її мов особисту образу і власну поразку та, водночас, як виклик самій Росії, як перманентну загрозу її майбутньому існуванню не лише з неоімперської перспективи, а й з огляду на небезпеку перетворення її мегасуб'єктності на історичну ретроспективу.

Російська Федерація не могла змиритися не лише із своєю геополітичною поразкою у боротьбі за «м'яким» опануванням Україною, але й з самим її існуванням як держави. Тож Кремль вирішив застосувати у боротьбі з Україною не лише усі явні та приховані методи ведення гібридної війни, а й пряме збройне втручання у її внутрішні справи.

Іще 15 грудня 2013 р. автор цих рядків, з–поміж іншого, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевернений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні протистояння у Києві, цих два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дати згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину сепаратизму, ясною